

LUND UNIVERSITY

Evhenika ta rasova antropolohiia v ukrains'kii radykal'no-natsionalistychnii traditsii

Rudling, Per A.

Published in:

Spil'ne/Commons:zhurnal sotsial'noi krytyky

2020

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Rudling, P. A. (2020). Evhenika ta rasova antropolohiia v ukrains'kii radykal'no-natsionalistychnii traditsii. *Spil'ne/Commons:zhurnal sotsial'noi krytyky*. <https://commons.com.ua/uk/yevgenika-ta-rasova-antropologiya/>

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Євгеніка та расова антропологія в українській радикально-націоналістичній традиції

Лише останніми роками інтелектуальна історія євгеніки в Східній Європі стала предметом систематичного академічного дослідження. Проте євгенічна думка в міжвоєнній українській радикально-націоналістичній традиції залишається історіографічною *terra incognita*¹. Ця стаття — перша спроба дослідження євгеніки й расової антропології в українській націоналістичній думці 1930—1960-х років. Яку роль відіграла євгеніка в українській радикально-націоналістичній думці в 1930—1940-х роках і яку роль приписували радикали євгенічній інженерії в омріяній ними українській державі? Як євгенічна думка проявилася в українській націоналістичній ідеології після 1945 року, коли чимало націоналістичних активістів опинилися на Заході?

Євгеніка й модерн

Сучасні дослідження дедалі більше підходять до євгеніки з погляду регіонального та транснаціонального компаративного аналізу. (...) Транснаціональний підхід особливо корисний для розуміння ролі расової антропології та євгеніки у випадку української радикально-націоналістичної традиції. У міжвоєнній Європі українці були найбільшою бездержавною спільнотою, територія розселення яких займала площу кількох європейських держав. У Польщі, Чехословаччині та Румунії були створені євгенічні товариства (Vucur 2002, 49). Напрямки євгенічних досліджень та їхня роль у цих суспільствах суттєво різнилися в державах, в якому жили українці.

Чехословацькі та польські євгеністи схилилися до відмови від німецької расової гігієни. За словами історикині Ольги Лінкевич, ставлення польської влади до євгеніки у 1930-х роках «було неоднозначним або й узагалі неприхильним»: Римо-католицька церква не лише протидіяла державній підтримці євгеніки, впливові державні діячі намагалися обмежити розповсюдження євгеніки, свідомо прагнучи запобігти чи заблокувати закони про стерилізацію (Linkiewicz 2016, 154, 179–180). Євгеніка не стала частиною польської державної ідеології, а пропозиції введення примусової стерилізації та шлюбні контракти були рішуче відхилені режимом (Gawin 2007, 178).

Проте німецькі моделі расової гігієни мали значний вплив на такі країни, як Угорщина, Румунія, Болгарія, Греція та на скандинавські країни (Turda and Weindling 2007, 9). У Румунії та в інших державах Балканського півострова євгеніку провадили в рамках ширшого модерністського проєкту, спрямованого на перетворення цих держав зі слабо розвиненої периферії на частину модерної Європи [1].

Сьогодні, оскільки євгеніка та расова антропологія в умах мас асоціюються з націонал-соціалізмом і крайніми правими, корисно буде врахувати, що ранній євгенічний рух включав у себе позиції усього політичного спектру. Наприклад, у Швеції до євгенічного проєкту належали представники всіх політичних сил — від авторитарних правих до

---

¹ За винятком праць Rossoliński-Liebe 2015 і Баканова 2014, які, однак, здебільшого сфокусовані на расі й расовому насильстві в українській ультранаціоналістичній традиції.

лібералів, прогресистів і радикальних соціалістів, а радянські расові антропологи у 1920-х роках прагнули узгодити євгеніку з офіційною марксистською ідеологією.

Радянські євгеністи вважали існування людських рас біологічним фактом. Розуміючи людські раси з точки зору історичного матеріалізму, вони стверджували, що «теперішня расове обличчя» Землі слід розуміти як «фазу», і відкидали твердження про неіснування людських рас як «суб'єктивно-ідеалістичну» позицію (Hirsch 2002, 34–36). Євгеніка, як окрема дисципліна, мала досить коротку історію в СРСР, значною мірою обмежуючись періодом 1918–1930 років. Російське євгенічне товариство було розформоване. З 1930 року євгеніку проголосили «фашистським» або «буржуазним вченням» (Adams 1990, 103; Graham 1977, 1156, 1158). У Радянському Союзі євгеніку поєднували з расовими дослідженнями, расознавством, яке сприймали як аполітичну науку, яку можна було б використати, за словами одного з видатних радянських расознавців, у «боротьбі проти антинаукових расистських ідей деяких реакційних учених, політичних і суспільних діячів капіталістичних країн» (Нестурх 1964, 13).

Расологія в українській націоналістичній традиції

Расове та євгенічне мислення почала проникати в українську націоналістичну думку на зламі XIX і XX століття. У міжвоєнний період поміркованому українському націоналізму стали протидіяти радикальніші течії. (...) [Одним із родоначальників] радикальної етнонаціоналістичної думки був Дмитро Донцов (1883–1973). Родом з Мелітополя Таврійської губернії, з російськомовної родини, Донцов на зламі століть навчався у Відні та Львові². Під час Першої світової війни він зазнав перетворення з ортодоксального марксиста на радикального націоналіста. Думці Донцова бракувало оригінальності: за словами історика Франка Гольчевського, його аморальний націоналізм був усього лиш вульгаризацією ніцшеанського поняття «волі до влади» (Golczewski, 1993, 110–18). Донцов наголошував на генетичній тяглоті як найвищій цінності української націоналістичної ідеології³. Звинувачуючи гуманізм і демократію у спричиненні убогості й виродження та пов'язуючи їх із євреями та масонством, Донцов натомість осмислював історію в термінах соціал-дарвінізму як боротьбу між «расами панів» і «расами плебеїв», між «носіями нації» і «провансальцями». Донцов вимагав нового поняття героїзму, «нової людини» «палкою віри та кам'яного серця», яка би безжально нищила етнічних ворогів України. «Тому лише філістри можуть абсолютно відкидати й морально осуджувати війну, убійство, насильство, — філістри й люди з відмерлим інстинктом життя, кулішівські “євнухи”». Не кастрати, а тільки величні духи й «поети чину» є будівничими імперії — твердив Донцов (Донцов 2015: 191, 206). З 1923 року Донцов був фанатичним прибічником фашизму. Він возвеличував «творчий вождизм» Беніто Муссоліні й майже релігійно вихваляв Адольфа Гітлера як «справжнього месію» (Зайцев 2013а: 179; Shkandrij 2015 86–97).

Донцов став важливим перехідним паском між *völkisch*-ідеологією та радикально-націоналістичною думкою в Україні, не в останню чергу через переклад і видання ним праць Альфреда Розенберга, Йозефа Гебельса, Адольфа Гітлера та провідного расового ідеолога нацистів Ганса Гюнтера (1891—1968). Добре знаючись на французькій та італійській мовах, Донцов також перекладав Муссоліні та Жоржа Сореля (1847—1922), закликаючи до створення навіяної ірраціональною тугою літератури й того, що він називав «варварською» філософією міфу та легенди (Ostriitchouk 2013, 102–103; Kurylo 2014, 249;

² Донцов вчився у Віденському університеті з 1909 до 1914 й отримав ступінь доктора наук у Львівському університеті (1917). (LAC, Dmytro Dontsov Collection, MG 31, D130, Vol. 1, Folder 2).

³ Інтелектуальну біографію Донцова до 1939 див. у: Erlacher 2017; Зайцев 2013, 157–236; Shkandrij 2015, 79–100.

Rossoliński-Liebe 2015, 10; Shkandrij 2015, 11, 96). Донцов заперечував толерантну позицію своїх попередників-націоналістів, вбачаючи в євреях і поляках паразитарні спільноти, що повинні бути придушені або викорінені, водночас головним гнобителем він уважав росіян. Перебуваючи під значним впливом Гюнтера, Донцов наприкінці 1930-х виробив повномасштабний расистський дискурс.

Вслід за Гюнтером Донцов стверджував, що в Європі існує п'ять первинних расових груп: нордична, середземноморська, альпійська (німецький термін *ostisch* Донцов переклав як «остійська»), східно-балтійська та динарська; нордична — на вершині цієї еволюційної ієрархії. Гюнтер припускав, що відповідні підгрупи також володіють «расовою душею», відбитою в їхніх емоційних рисах і релігійних віруваннях. Він характеризував нордичні типи як стримані, наділені чітким мисленням, самовладанням, владичні й позбавлені співчуття та людяності, тоді як альпійський расовий тип він зображував як зіпсований надмірною підступністю, збочених дрібних злочинців (Maxwell 2010, 150–152). Ці ідеї найвиразніше Донцов висловив у своїй праці «Дух нашої давнини», яка вперше була опублікована 1944 року в окупованій німцями Празі, а потому неодноразово перевидавалася. Донцова зачаровувала «нордична раса», яка, на його думку, мала найкращу можливість здійснити свою повну «біологічну потенцію»:

Найменше мабуть представлена в теперішнім українстві **нордійська раса**. Прикмети вдачі й фізичні цієї раси: високий зріст, ясне волосся, сині очі, довге обличчя, простий ніс, стрункі й тонкі, вистрілене наперед підборіддя, червонувата шкіра обличчя. Поширена та раса найбільше в Скандинавії, Англії, Північній Німеччині, Бельгії, північній Франції. Прикмети вдачі й розуму цієї раси — це **прикмети державотворчої раси**» (Донцов 1991, 232; курсив Донцова).

На прикрість для Донцова, серед українців переважав «тип **понтійця, медитеранця, середземноморця**». Ще тривожнішим, з погляду Донцова, було те, що «найбільш представлений у нас тип **динарця** і на жаль, **остійця**» (Донцов 1991, 232; курсив і орфографія Донцова).

Донцов пояснював невдачі українців незадовільними расовими якостями цього народу і, зокрема, його політичної еліти. «Остієць, або альпійська раса, — побивався він, — є **переважаючий тип нашої демократичної верстви**, яка грала роллю на Україні в 1917 році. За Гюнтером остійцям бракує “володарського духу нордійця”, це тип “спокійного підданого”. **Мак Лін**⁴ представляє остійця короткоголовим, широковидим, низькорослим, називає його Санчо-Панчівським типом» (Там само, с. 221-222). «В громадському і політичному житті, — вів далі Донцов, — одинока мрія остійця — державна допомога, звідки його любов до державних посад, пенсій, до соціалізму з бюрократією, де кожний є державним урядником... Ненавидить все, що має печать вищости — талановитість, геніяльність, видатну індивідуальність... Остієць думає в межах вузького круга своєї родини, громади, парафії, села чи провінції, «граничі його вітчизни задалекі для його обмеженого зору»... Їх вирізняє “ресентимент”, комплекс нижчости (інферіорности), “гінауфгассен” — ненависть до всього, що над ними, до всього шляхетного, панського». (Там само, 225—226)

Донцов вважав, що його уявлена спільнота займає проміжне становище між расово найціннішою нордичною та субнордичними групами й менш бажаними динарською, понтійською, медитеранською та альпійською/остійською групами, тож він заперечував проти змішування расових типів, які вважав менш цінними, і заохочував змішування з расовими типами, які він вважав більш цінними.

---

⁴ Філолог-романтик і кельтський націоналіст Гектор МакЛін (1818–1893).

«Антропологічні прикмети українського народу»

В популяризації вкрай політизованої *völkisch*-расології Донцову допомагав один із його численних послідовників Ростислав Єндик (1906–1974). Як і Донцов, Єндик замолоду був комуністом, перш ніж змінив свої ліворадикальні погляди на крайні праві. Єндик розвинув свої теорії про расу та чистоту крові у книзі «Антропологічні прикмети українського народу» (1934), де доводив, що психологічні й культурні риси визначаються расово та що між вищими й неповноцінними расами ведеться нещадна боротьба. Менші раси, твердив Єндик, «не мають фізіологічної протиотрути організму, котра хоронила б їх перед новими недугами, не мають розумової сили знайти працю і хліб серед накинених обставин. Холодні обійми смерті — єдиний для них вихід» (Shkandrij 2015, 97, цитує Єндика 1934, 37). Слідом за Донцовим Єндик доводив необхідність для українських націоналістів переймати нацистські практики й досвід расової гігієни, сприяючи зміцненню нордичного елемента в українському народі (Зайцев 2013а, 342—343). Ставка Донцова та Єндика на *völkisch*-расологію була частиною ширшого ідеологічного проекту. Написана Єндиком (1934) [популярна біографія Гітлера](#), надрукована Донцовим з його власною передмовою, витлумачувала роль євреїв як присутньо визначену їхнім расовим характером.

Шопенгавер казав, що «вітчина жидів – це інші жиди», отже вітчиною німецьких жидів – не могла бути Німеччина. Тому вони ніколи не лучили свою справу зі справою німецької вітчизни... В Німеччині є коло 600.000 жидів. Але неспівмірне велику роль грають вони в німецькій житті – як адвокати, судді, урядовці, головно журналісти (майже вся преса була в їх руках), політики, на університетах, в літературі і пр., в фінансерії і торгівлі, а по 1918 році — як провідні політики і державні мужі. Позбавляючи цю невеличку меншість їх неспівмірної ролі в ліберальних професіях, в пресі, в політиці — взагалі в життю німецької нації — Гітлер позбавив тільки німецький нарід впливу і керівництва чужої, ненімецької раси, для якої німецька вітчизна не була її вітчиною, які не думали, як думала нація і не хотіли так, як хотіла вона. (Єндик, 1934, 58—59)⁵

Якщо польський націоналізм був антинімецьким, український націоналістичний рух на колишніх землях Габсбургів був, як зазначив Джон-Пол Химка, пронімецьким (Himka 1997, 174). У другій половині 1930-х відбулася відчутна радикалізація, а націоналістична антисемітська риторика стала помітно радикальнішою, особливо після 1938 року. У вересні того року у часописі Донцова «Вістник» надрукували уривки з «Майн кампф», наголошуючи на єврейській загрозі для арійської раси (Kurylo 2014, 249; Shkandrij 2015, 87, 284 прим.5).

Євгеніка, біополітика та український націоналізм

Багато проявів українського націоналізму у 1910—1920-х роках були ліберальними, соціалістичними й здебільшого демократичними. Від 1919 року в расово-євгенічній течії в українській націоналістичній думці поступово почали переважати галицькі українці. Під орудою полковника Євгена Коновальця (1891—1938) ветерани війни, розчаровані демократією, прагнучи домогтися держави збройною боротьбою, 1921 року заснували Українську військову організацію (УВО). Під все більшим впливом донцовського націоналізму в 1929 році УВО об'єднала більшість українських крайніх правих в Організацію українських націоналістів (ОУН). [Вона] провадила контроль за сексуальним і

---

⁵ Єндик, крім того, переклав книжку Г. Гюнтера *Ritter, Tod und Teufel: Der heldische Gedanke* і написав передмову до його українського перекладу Гінтер 1937. Донцов ніколи не був членом ОУН. Єндик був пов'язаний із Фронтом національної єдності (ФНЄ) Дмитра Паліва (Мельник 2016).

репродуктивним життям своєї уявленої спільноти, яку розуміла в термінах біології та містицизму. Влаштована відповідно до донцовської ідеології як орден, ця організація сконденсувала свої біологічні постулати в термінах насильницьких, містичних, квазірелігійних вчень, сформульованих у [«44 правилах життя українського націоналіста»](#), новому «декалозі», запровадженому 1929 року, та у [«12 прикметах характеру українського націоналіста»](#). Останній документ передбачав, що націоналіст має являти собою фізичний і психологічний цвіт нації: «Україна потребує сильних і здорових тілом і духом синів... В українського націоналіста Велика Ідея в серці, вогонь революційного духа в грудях, міцні й гнучкі м'язи, сталеві нерви, бистрий соколиний зір і слух та твердий п'ястук». Додаток до Декалога, «44 правила» були спрямовані на керування життям і повсякденною діяльністю членів організації. Змішаний з іншими расами шлюб характеризувався у ньому як «злочин національної зради», який вів до «виродження», а тому мав бути заборонений. У 40-му правилі читаємо: «Ціни високо материнство як джерело продовження життя. З Твоєї родини створи кивот чистоти раси і Нації» (Липовецький 2010, 92–94).

Практичні вказівки до спрямування націоналістичного авангарду в найінтимніших аспектах життя це одне; для забезпечення національної революції українська етнічна держава потребувала б масштабного державного планування та євгенічної інженерії. Як націоналістичні ідеологи уявляли собі впровадження їхніх доктрин? Приблизно від 1936 року почав викристалізовуватися теоретичний базис цього проекту.

Юрій Липа. «Українська раса»

Юрій Липа (1900–1944), один з ідеологів біологічного осмислення українського націоналізму, здобув визнання наприкінці 1930-х. Липа обожнював стилістику Донцова й «непереборну войовничість» і був на той час дописувачем його «Вістника» (Shkandrij 2015, 90, 136). Після розколу в ОУН наприкінці 1940 – на початку 1941 року Липа пристав на бік радикальнішого бандерівського крила. Поет і лікар, він працював військовим медиком в УПА і загинув у бою з радянцями наприкінці війни. Сьогодні радикальні націоналісти називають його «класиком української геополітики та расології» (Липа 2009). Як і Донцов та Єндик, Липа прагнув примирити радикальний націоналізм з показовою генетичною розмаїтістю україномовної спільноти. Підкреслюючи, що «біологічна антропологія вказує на те, що москвинська кров пов'язана з кров'ю фіно-монгольською, а не з західними й південними сусідами, його концептуалізація української раси, утвореної множиною расових груп, які мусять перемішатися, нагадує ідеї Донцова і Єндика. «Термін "раса" означав для нього націю, вкорінену в *етносі*, а вірніше, у кількох *етносах*», — зазначає літературознавець Мирослав Шкандрій (Shkandrij 2015, 210).

Отримавши фах лікаря, Липа займався практичною євгенікою і приділяв велику увагу до ролі жінок. Одне з тогочасних видань ОУН стверджує, що «справи виховання молодого, здорового фізично, духово й морально покоління — це перше головне завдання жінки» (Хромейчук 2016). Липа стверджував, що «фізична любов до своїх і фізична ненависть до чужих» є обов'язок української жінки. Для Липи гендер стає критерієм встановлення меж і, як зауважила історикinja Олена Петренко, він сприймав українську жінку як щось відмінне від решти жінок (Petrenko 2016, 89). Липа закликав до систематичнішого євгенічного управління своєю етнospільнотою. У статті 1936 року «Українська раса» він стверджував:

кожна жінка має бути одружена. Одруження — це обов'язок жінки супроти власного роду. Помагає їй у тому в разі потреби держава. Бо не можна толерувати статевого марнотратства ані в жінки, ані в чоловіки. **Уяснім собі те, що 300 яйцеклітин кожної Українки, як і 1500 еякуляцій кожного**

Українця, – це такий самий скарб для держави, як, скажімо, енергетичні запаси, або поклади заліза, вугілля чи нафти. До статевого життя підходить держава, як до певної правди статей, згідно з традицією культури (Липа 2009, курсив і орфографія Липи).

Для досягнення цих цілей Липа вимагав розширення влади майбутньої української держави аж до втручання в найінтимніші аспекти життя її громадян. «При цьому порядку життя існуватимуть статеві й евгенічні поради, статеві суди й трибунали» (Там само).

Володимир Мартинець. «Жидівська проблема в Україні»

Володимир Мартинець (1899—1960) був одним із найвидатніших ідеологів ОУН, який шукав практичного розв'язання того, що він назвав «жидівською проблемою» в Україні⁶. У 1938 році в Парижі Мартинець видав брошуру «Жидівська проблема в Україні», де стверджував: «Наші жиди є з політичної точки зору ворожим елементом, з соціально-економічної точки зору — паразитами, з культурної та національної точки зору — шкідниками, з моральної та ідеологічної точки зору — розбещувачами..., а з расової точки зору — непридатними для змішання та асиміляції». Мартинець винайшов п'ять методів розв'язання «жидівської проблеми»: «асиміляція, расово-національна ізоляція», аграріанізація чи виселення в села, вигнання та “повна ізоляція» (Мартинець, 1938, 10). Щоб запобігти расовому змішанню з євреями, що, за його словами, призведе до «ожидівлення» українців, Мартинець доводив, що треба впровадити цілу низку методів — не лише заборону на змішані шлюби, а й повну ізоляцію євреїв від будь-яких економічних, політичних та культурних контактів з українцями, що, як він сподівався, спонукатиме євреїв до масового переселення.

Усі ці варіанти, надто ж коли їх скомбінувати, зменшать нинішню силу жидівства, спинять його експансію в нашому краї та забезпечать постійне зменшення чисельності не лише за рахунок еміграції, а й за рахунок зниження їхнього природнього приросту. Оскільки жиди не зможуть заробляти собі на життя, вони самі про це подбають. (Мартинець 1938, 14–15)

Утім, що саме мала означати «повна ізоляція» та як вона повинна була здійснюватися лишається незрозумілим (Сагунук 2011, 323).

Михайло Колодзінський. «Воєнна доктрина українських націоналістів»

10 березня 1938 року Коновалець доручив молодому підмовнику Ярославові Стецьку (1912—1986) розробити військову доктрину для ОУН. Зі свого боку Стецько, який також організував ідеологічну підготовку до другого Великого Збору ОУН, що мав відбутися у Римі в серпні 1939 року, передоручив цю справу Михайлові Колодзінському (1902—1939). Член УВО з 1922 року та військовий референт ОУН у Галичині з 1929 року, Колодзінський мав солідний військовий досвід. На початку 1930-х років Колодзінський проходив вишкіл у спільному військовому таборі ОУН та усташів в муссолінівській Італії, де познайомився з майбутнім хорватським диктатором Анте Павелічем (1889—1959). Стецько попросив Колодзінського до 1 червня оформити політичний документ під назвою «Воєнна доктрина українських націоналістів», щоб його опублікувати вже влітку. Колодзінський написав документ у квітні-травні 1938 року (Зайцев 2013b, 246–248).

Деякі з його евгенічних компонентів ми впізнаємо з творів інших тодішніх ідеологів ОУН. «Воєнна доктрина» характеризує польське панування не лише як

---

⁶ Після розколу 1940-1941 років Мартинець залишався вірним мельниківському консервативному крилу ОУН, відомому як ОУН(м). Після війни він емігрував до Вінніпегу (Канада), де став впливовим публіцистом і діячем емігрантської політики.

соціально-економічний гніт, а і як стан сексуальної деморалізації та визиску: «В польському дворі стають покритками всі українські бідні дівчата, що стають тут на роботу» (Колодзінський 2013, 264). У «Воєнній доктрині» відображено подальшу радикалізацію. Колодзінський прямо закликав до усунення, «тільки під час повстання буде нагода вимести буквально до останньої ноги польський елемент із З.У.З. і в цей спосіб закінчити польські претенсії про польський характер цих земель»⁷ (Там само, 266).

Якщо Мартинець пропонував «суцільну ізоляцію» українських євреїв, то Колодзінський закликав до часткового винищення меншин, ворожих до української незалежності «Гнів українського народу до Жидів буде особливо страшний. Ми не маємо потреби цей гнів гамувати, противно, ще побільшувати, бо чим більше згине Жидів під час повстання, тим буде краще для української держави, бо Жиди будуть одинокою меншиною, яку не сміємо обхопити нашою денационалізаційною політикою. Всі інші меншини, які вийдуть живими з повстання, будемо денационалізувати» (Там само, 290).

23 травня 1938 року Коновалець був убитий агентом НКВС у Роттердамі. Це, як зазначає історик Тарас Курило, «проклало шлях до перейняття нацистського антиєврейського дискурсу та подальшої радикалізації антиєврейських мотивів в українському націоналістичному русі» (Kyrylo 2014, 257). Наступникові Коновальця, його зятю Андрієві Мельнику (1890–1964) бракувало авторитету попередника, що призвело до посилення розколу в організації між керівництвом на еміграції та молодшим поколінням радикалів у Галичині. Після окупації німцями Чехословаччини 15 березня 1939 року Закарпаття проголосило незалежність, але відразу ж зазнало вторгнення Угорщини та було поглинуте нею. Колодзінський рушив воювати на Закарпаття й загинув у бою 18 або 19 березня. Перший розділ доктрини Колодзінського був опублікований у 1940 році, а друга частина не виходила друком аж до 1957 року, але й тоді не в повному обсязі (Зайцев 2013b, 248).

Ярослав Стецько

Стецько, мабуть, найрозумніший із лідерів ОУН, був безперечно одним із найрадикальніших націоналістів. Його роль у радикалізації Галицької ОУН годі переоцінити. У своїх ненадрукованих спогадах Стецько згадує, що не тільки подав Колодзінському ідею написати Воєнну доктрину, а й те, що «вона містить багато моїх пропозицій» (Стецько 1985, 8). Хоча Стецько й не уточнив, про які саме пропозиції йшлося, упродовж подальших трьох років він докладно розвинув свої расові та еugenічні ідеї.

У 1938 році Стецько засуджував демократію «як корупцію моралі... Правління грошей є абсолютним, а фінансова буржуазія, масонство та група міжнародних злочинців на чолі з жидами контролює уряди» (Сагунук [2014], 6). У травні 1939 року головна газета ОУН у Канаді «Новий Шлях» опублікувала статтю Стецька (під псевдонімом Зиновий Карбович) «Жидівство і ми», в якому той описував євреїв як «нарід кочовиків і галапасів», народ «шкурників, матеріялістів, егоїстів». «Жиди», як стверджував Стецько, знають лише «особисту наживу й насолоду в заспокоєнні найнижчих інстинктів» і хочуть «розложити героїчну культуру народів-борців». Далі Стецько розглядав питання про відмежування євреїв від українців. Він твердив, що «українство перше в Європі зрозуміло розкладову роботу жидівства», яке, за словами Стецька, було причиною того, що українці впродовж століть відокремлювалися від євреїв, що, своєю чергою, дало українцям зберегти «чистоти своєї духовности й культури» (Там само, 13). Не дивно, що ідеї, висловлені в документі періоду

---

⁷ Див. також міркування щодо превентивних акцій на початку розбудови нової держави: «Неспалений польський двір чи існуючий колгосп кпив би з нашої революції і наводив би на масу пригноблення. Незнищені свідки неволі були би для маси грізним мemento, що прийде день відплати, що марно пішли зусилля повстання, бо комуністи, Москалі чи Поляки вернуть, щоби знова засісти у своїх дворах» та про керований характер насильства проти меншин: «Не треба соромитися тої методи, бо ми маємо до діла з ворогами хитрими або грубошкірими. Поляки, Москалі та Жиди, які чинно будуть нас поборювати, мусять бути знищені. Одначе не треба думати, що зникнуть 3,5 міл. Жидів чи мільон Поляків. Треба взяти під увагу, що тільки в початках повстання затратить боротьба всякі форми. З бігом часу піchnуть організуватися фронти, а повстання переміниться у війну, й жорстокість злегчиться» (Колодзінський 2013). – *Прим. перекл.*

підготовки другого Великого Збору ОУН, головним організатором якого був Стецько, мало чим відрізнялися від ідей Колодзінського. Стецько вважав, що «питання меншини» в Україні буде вирішено шляхом припинення існування меншин. Він передбачав три шляхи досягнення цієї мети: асиміляція, депортація чи «фізичні заходи», пропонуючи встановити гетто, хоча й вважав, що ідеальним розв'язанням єврейського питання буде депортація всіх євреїв з України на Далекий Схід (Wojnar 2016). Перевага виключення та ізоляції відображена і в розробленому Миколою Сціборським (1898–1941) проєкті (вересень 1939) [Конституції ОУН](#) що передбачав, що «Україна є суверенною, авторитарною, тоталітарною державою», що перебуває під винятковим контролем ОУН, в якій євреї позбавляються громадянства (Сціборський [1939] 2002, 8, 20; Сагунник 2011, 324).

Український націоналізм у Генерал-губернаторстві

Заснування ОУН(б) було оформлено на її Великому Зборі у Кракові у квітні 1941 року. Група радикалів-розкольників, чисельність і вплив якої незабаром затьмарять групу Мельника, проголосила себе Револьюційним Проводом ОУН, але була більш відомою як ОУН Бандери чи ОУН(б). У квітні 1941 року бандерівці затвердили червоно-чорний прапор, який символізував *Blut und Boden* [нім.: землю і кров] та фашистське вітання піднятою вгору правою рукою (Сергійчук 2011: 106; Rossoliński-Liebe, Stepan Bandera, 179–180).

Квітнева Постанова ОУН(б) ставила своєю метою

планову організацію українською державною владою народного здоров'я, розросту й тугости української раси шляхом: а) загальної, обов'язкової, безплатної лікарської опіки й використання всіх здобутків лікарських наук та лічних заведень для цілого народу; б) допомоги багатодітним родинам; в) опіки й охорони матерів і дітей; г) піднесення стану народного відживлення, мешкання й рівня цілого життя; д) плекання фізичного здоров'я народу. (Сергійчук 2011, 95)

Постанова передбачала, що «жиди в ССРСР є найвідданішою підпорою пануючого большевицького режиму та авангардом московського імперіялізму в Україні», і що «Організація українських націоналістів поборює жидів як підпору московсько-большевицького режиму, освідомлюючи рівночасно народні маси, що Москва – це головний ворог» (Там само, 100). Також було проголошено, що ОУН боротиметься з масонством та «демаскувати їх всюди, де вони появляться» (Там само, 105). У постановах Другого Великого збору квітня 1941 року також чітко йшлося про «воєнну доктрину», яка вказує на те, що керівництво Організації, а не лише Стецько, прочитало її та затвердило (Сергійчук 2011, 101–102).

Невдовзі після Великого Збору в Кракові Бандера скликав [на нараду] своїх найближчих соратників — Стецька, Степана Ленкавського (1904—1977) і Романа Шухевича (1907—1950). Учотирьох вони склали генеральний план, який мав набути чинності після початку операції «Барбароса» (Сагунник 2011, 329). У результаті з'явилася 71-сторінкова програма дій під назвою [«Боротьба й діяльність ОУН \(б\) під час війни»](#). Мова цього документа перегукується з написаним Колодзінським: «Жидів потрібно ізолювати, усунути з офіційних посад, аби тим більше уникнути диверсій, москалів і поляків», — писали Стецько, Бандера, Ленкавський та Шухевич. «Якщо має бути нездоланною потреба лишити жидів в економічній адміністрації, поставте над ним одного з наших міліціонерів, а за найменший

проступок ліквідуйте. Адміністраторами різних галузей можуть бути лиш українці, а ніколи не ворожі нам чужинці» (Там само, 330)⁸.

Ми стикаємось з цією мовою і в анонімній брошурі ОУН «[Нація як спецієс](#)», що з'явилася в 1941 році і передбачала абсолютне заперечення ОУН (б) проти расового змішування з іншими народами, які живуть поруч з українцями: «мішані подружжя (укр.-поль., укр.-рос., укр.-мадяр., укр.-жид.) поборюємо і мусимо знищити можливість їх постання. Сам факт їх існування, чи творіння вважаємо злочином національної зради» (ГДА СБУ, ф. 13 (Організація Українських Націоналістів, 1941), спр. 376, т. 1, арк. 7)). Авторство цього документу приписують «Організації українських націоналістів», але за мовою, стилістикою та змістом було би безпідставно вважати автором цього програмного документа Стецька:

Українська Нація є проти мішаного подружжя – вважаємо це злочином.

Сталінсько-ленінські доктрини про однаковість людей для нас ворожі. Ми їх не признаємо, бо вони обраховані на наше знищення, на знищення⁹ позиції (москов. чи як тепер радянського) народу. Склад наших родин мусить бути Українським (батько, мати і діти). Родина — це найвища органічна спільнота, найвища клітина національного колективу, й тому мусимо берегти її чистою українською. (ГДА СБУ, ф. 13 (Організація Українських Націоналістів, 1941), спр. 376, т. 1, арк. 7-8).

«За зміст державного життя»

Стецько багато в чому був ідеологічним володарем умів нової групи, що відразу ж почала розробляти документи про стратегію здобуття держави і способи управління нею. У своїх спогадах Стецько називав цю групу «Комісією з державного плянування» і зазначив, що вона складається з чотирьох департаментів (Стецько 1985, 34–35). Ймовірно, саме в цей період, з квітня по червень 1941 року, напередодні операції «Барбароса», Стецько написав «робочий документ» під назвою «За зміст державного життя», окреслюючи євгенічну програму ОУН(б) (Стецько 1941). У розділі 11 документу «Євгеніка, охорона народного здоров'я та фізичного виховання» Стецько розглядає необхідність національної, урядової євгенічної політики: «[держава] створить Державний Осередок Народної Євгеніки, що матиме свої розгалуження на терені цілої держави» (Стецько 1941, 39). Цей Державний Осередок, писав Стецько, «має не тільки лікувати, але й не допускати до хворіб. До цього зобов'яже не тільки державних лікарів, з інститутів з народної євгеніки, але й приватних» виконувати їхню роботу (Там само, 41). У документі суспільство ув'язувалося з «органічним життям», а життя нації — з єдиним організмом¹⁰. Ключовим завданням цієї агенції мала бути заборона шлюбів з фізично нездоровими людьми (неопублікований документ Стецька 1941 р., «За зміст державного життя», ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 12, арк. 261–262). «[Н]аціоналізм, — писав Стецько, — допускає асиміляцію тільки тих елементів, що зміст їх життя був і є героїчним, яких культура є подібна українській. Заасимілюваний мусить творити рівновартний духовно-культурний тип українця» (Там само, 263).

⁸ У вказаному документі мету наступної війни було визначено так: «В часі хаосу й замішання можна дозволити собі на ліквідацію небажаних польських, московських та жидівських діячів» (§ 15, с. 6); «Поборювати серед українців почуття милосердя до недобитків ворожих банд, що не зложили зброї. Боротьба з ними безоглядна. Ширити задалегідь кличі: Ні куска хліба москалям! Хай здихають прибудди!» (§ 20, с. 8) і т. п. – *Прим. перекл.*

⁹ Ймовірно, помилка у тексті. Правильніше: «зміцнення». – *Прим. перекл.*

¹⁰ Див. зокр., Стецько 1941, ГДА СБУ, Ф. 13, спр. 372, т. 12, арк. 270). Навпаки, у сучасних матеріалах ОУН(м) згадки про євгеніку відсутні. Міністр охорони здоров'я в майбутньому мельниківському уряді мав займатися духовною гігієною народу (Кучерук О., Черненко 2002, 28–31).

Взаємопов'язані цілі національної палінгенесії через сегрегацію та асиміляцію тепер координувалися в злагодженому наборі урядових політик майбутньої держави. «Мета виховання ОУН — створити новий, героїчний тип українця», — писав Стецько (Там само, 47).

Українська національна революція

Операція «Барбароса», німецьке вторгнення до Радянського Союзу 22 червня 1941 року, поклала початок, як висловився Гітлер, не лише всесвітньому хрестовому походу проти більшовизму, а й національному повстанню, українській національній революції, як того очікувала ОУН (б). Перетнувши радянський кордон у перші дні німецько-радянської війни, Стецько 25 червня 1941 року написав Бандері: «Ми формуємо міліцію, що допоможе нищити жидів і захистить населення» (Struve 2015, 263, 267). У Львові 30 червня 1941 року Стецько проголосив себе главою уряду «відродженої» Української держави, яка, наголосив він, «буде тісно співдіяти з Націонал-Соціалістичною Великою Німеччиною, що під проводом свого Вождя Адольфа Гітлера творить новий лад в Європі і світі та допомагає Українському Народові визволитися з-під московської окупації» (ЦДАВОВУ, ф. 3833, оп. 1, спр. 5, арк. 3). Відновлення української державності супроводжувалося хвилею масового насильства проти євреїв. Екзгумація тисяч тіл в'язнів, убитих НКВС напередодні відступу, ще більше збурила місцеве населення, позаяк міліція ОУН (б) спровокувала хвилю погромів, під час яких були вбиті тисячі євреїв, багато з них у місцях, де НКВС нікого в місцевих тюрмах не вбив.¹¹

У листах до Гітлера, Муссоліні, Франко та Павеліча Стецько запевняв їх: проголошена ним щойно держава є частиною гітлерівського Нового ладу в Європі (Rossoliński-Liebe 2011). Німецька влада відмовилася визнавати цю державу, і Стецько та Бандера були затримані, перевезені до Берліна, де їх допитало гестапо, хоча вони могли вільно пересуватися містом, зустрічатися з іншими оунівцями та подавати клопотання до німецького уряду про співпрацю (Сарунук [2014], 3; Rossoliński-Liebe 2014, 247—249). На той момент ставлення Стецька до євреїв ще більше радикалізується. Стецько виступає за вигнання й геттоїзацію євреїв. Вересневий (1939) проєкт оунівської Конституції України позбавляв євреїв громадянства. У травні 1941 року ОУН (б) поширила план національного повстання, в якому вказала на необхідність масового насильства проти євреїв, а запланований голова уряду окреслив напрямки евгенічної агенції, поточнюючи вимоги щодо тих, кому буде дозволено асимілюватися в українській національній організм. Проте тоді Стецько ще не вирішив, як учинити з тими виключеними, які зазнали насильства на початку повстання. Тепер же, в Берліні, у липні 1941 року, самопроголошений прем'єр-міністр України чітко висловився про те, що робити з тими, кого не можна буде асимілювати: «Тож я підтримую нищення жидів і доцільність введення німецьких методів винищення жидівства на Україні, забороняючи їх асиміляцію і таке інше» (Berkhoff and Sarunuk 1999, 152, 171).

Від 15 вересня 1941 до 30 вересня 1944 року Стецько перебував під арештом у Німеччині, хоча й у відносному комфорті в окремому блоці концтабору Заксенгаузен. У цей період їхній з Бандерою вплив на оунівський рух був мінімальним. ОУН (б), вагаючись, як ставитись до свого колишнього патрона — Німеччини, спочатку закликала своїх активістів добровільно вступати в допоміжні поліцейські формування. Після Сталінграда, коли стало зрозуміло, що нацистська Німеччина програє війну, тисячі поліціантів дезертували з поліції та пішли в підпілля, де сформували кістяк УПА під командуванням ОУН (б). У 1943 році

¹¹ Кай Штруве, автор найдокладнішого дослідження з антиєврейського насильства в Західній Україні в 1941 році, оцінює жертви вбивств у радянських тюрмах у діапазоні 7,5 – 10 тис. осіб, а жертви антиєврейського насильства – у діапазоні 7295 – 11309 осіб, з яких 4,280–6,950 загинули від рук вояків дивізії СС «Вікінг», а 3,015–4,359 від рук українських злочинців (Struve 2015, 216 і 671). Іншу оцінку жертв див. у Pohl 2007, 306.

ворожнеча за етнічно змішаний польсько-український прикордонний терен переріс у жорстокий насильницький конфлікт, позаяк УПА розпочала кампанію масової етнічної чистки польської меншини на Волині та у Східній Галичині, під час якої загинуло від 70 тисяч до 100 000 тисяч (Siemaszko 2011, 341; McBride 2016, 639). Після повернення радянської влади ОУН (б) почала проти неї запеклу підпільну боротьбу, що супроводжувалася взаємною жорстокістю, і зазнала невдачі, забравши життя 110 825 людей (Burds 1997, 97).

Після звільнення Стецько та Бандера поновили стратегічну співпрацю з нацистською Німеччиною аж до кінця війни. Після зустрічі з Донцовим у Празі в останні дні війни, Стецько був тяжко поранений на околиці Праги 10 травня 1945 внаслідок обстрілу американською авіацією німецького обозу, в якому він їхав. Куля прострілила йому руку в районі ліктя, а потім пройшла рикошетом вниз живота, завдавши непоправної травми статевим органам і назавжди паралізувавши ліву руку. Стецько отримав сім серйозних поранень і на п'ять місяців був госпіталізований, переживши вісім операцій. Він страждав від поганого самопочуття й решту життя провів у фізичних стражданнях.

Ростислав Єндик. «Вступ до расової будови України»

Утім, політизоване залучення раси до національного питання не було вичерпано. Після розсіяння українських емігрантів з таборів переміщених осіб по всьому світу вони зіткнулися з новими, незнайомими досі етнічними групами. У специфічних умовах вимушеної еміграції формувалася оновлена расова наука, хай і з дещо іншим типом актуальності. У надрукованій в 1954 році Спілкою української молоді (воєнізованим молодіжним крилом ОУН (б)) книзі описувалося становище українських емігрантів, «які зараз живуть по невеличких громадах, згруповані як крихітні острівці на розлоному архіпелазі посеред океану різних культур і расових елементів» (Федчина та Деремнда 1954, 170, 234).

У червні 1947 року в Мюнхені, в американській окупаційній зоні в Німеччині, було відновлено роботу Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ), генеральним секретарем якої обрали Володимира Кубійовича. Під його керівництвом НТШ поновило міжвоєнну традицію *völkisch*-расової біології. Фактично виданий 1949 року перший том із започаткованої цим товариством серії видань «Бібліотека українознавства» був присвячений темі расології та евгеніки. Автором «Вступу до расової будови України: основні питання загальної та соціальної антропології та евгеніки України» був Ростислав Єндик¹² (Єндик 1949; Shkandrij 2015, 97–98).¹³ Єндик нагадував читачам про обов'язок та імператив біополітично свідомого українця, який живе під московською окупацією, підтримувати расову гігієну своєї спільноти та захищати її від дегенеративного впливу зі Сходу (рис. 1–3):

---

¹² Єндик визначає евгеніку так: «Евгеніка — наукове узasadнення старовинних переконань про расову гігієну людини, коли вона жила в безпосередньому сутику з природою... На історії евгеніки можна просліджувати співзалежність науки і життєвих потреб. Її покликав до життя урбанізм і капіталізм...» (Єндик 1949, 289). — *Прим. пер.*

¹³ Працюючи після війни журналістом у мюнхенській газеті ОУН(б), Єндик аж до своєї смерті мав хорошу репутацію в колах емігрантів (Мельник 2016). У 60-х роках Володимир Кубійович доручив йому написати серію статей для «Енциклопедії українознавства», яку він редагував. У 80-х Джон-Пол Химка переконав Кубійовича не публікувати їх в англомовній версії видання, підготовленого видавництва Торонтського університету (Джон-Пол Химка, лист до автора статті, 31 січня 2017).

Рис. 1 . «Нордична раса» (Єндик, *Вступ до расової будови України*, с. 57)

Істотні різниці, що ми їх ствердили між москалями і українцями, є дуже важні для нас не тільки з погляду расознавства і расової гігієни, але і національного інстинкту, що в нашому народі не виродився, не зважаючи на більшовизм, і далі діє, як чинник відграничування, не розпускання і розпливання. (Єндик 1949, 378)

Книга Єндика не лише класифікувала різні расові фенотипи на чіткі групи та підгрупи¹⁴, а й пропонувала практичні евгенічні поради етнічно свідомій емігрантській молоді, спонукаючи її «бути чистими тілом і духом», «плекайте пієтизм до расового типу своєї нації і породности свого роду», закликаючи її: «женіться в вчасному віці, якщо ви спадщинно здорові» та «бажайте собі щонайменше четверо дітей» (Єндик 1949, 329).

«Національне й інтернаціональне жидівство»

Після війни Донцов іммігрував до Канади, де знайшов роботу на посаді доцента в університеті Монреаля. Після відхилення заяви про імміграцію до США інвалід Стецько прожив решту життя в Мюнхені. Посилаючись на своє ув'язнення в Заксенгаузені, Стецько після 1945 року видавав себе за жертву нацистського режиму («Bestätigung zur Vorlage bei PC IRO Control Center», лист до Василя Данківа, № 753/48 від 11 серпня 1948 р., папка СМ 1, Німеччина; лист до Анни Музики// USHMM, Головна картотека, колекція ITS, 0.1, документ № 79019642). Як і в Єндика, світогляд Донцова та Стецька після 1945 року не зазнав змін. У 1951 році у мюнхенському видавництві ОУН(б) було перевидано «Дух нашої давнини» Донцова. Як і Донцов, Стецько після 1945 року почувався ні в сих ні в тих, вважаючи нову добу часом занепаду націй, виродження та безпринципності. Позиціонуючи себе «колишнім прем'єр-міністром України», Стецько в 1946 році заснував «Антибольшевицький бльок народів» (АБН), передову організацію ОУН(б), що об'єднувала навколо себе ветеранів уже зниклого «нового ладу». Існуючи на кошти та за підтримки чанкайшистського Китаю та

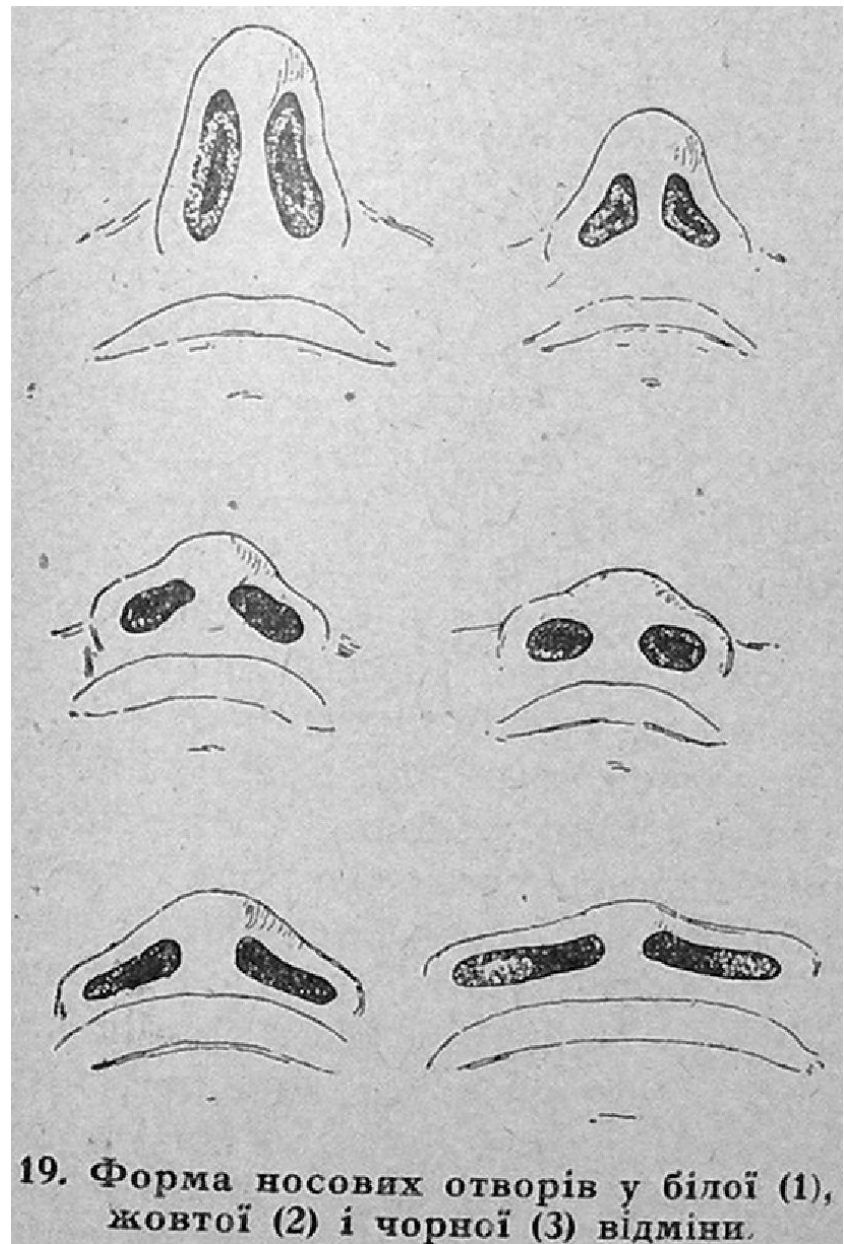
¹⁴ Згадуючи про наявність євреїв поміж європейських народів, Єндик зауважує: «Жиди являються в Європі чужорасовою групою»; їй він, усупереч твердженням про науковий характер свого дослідження, приписує відомі тілесні характеристики: «Не тільки жиди, але взагалі всі народи мають свій особливий запах (sic!), що коріниться в расових прикметах, особливо в фізіологічних перемінах матерії...» Вони «тхнуть цибулею», «смердять як стерво», надміру пітніють тощо. «В жидів є особливо розвинений змисл запаху», — робить висновок Єндик (Єндик, 1949, 399). — прим. перекл.

франкістської Іспанії АБН від середини 50-х років об'єднував емігрантів-ушастів, румунських залізних гвардійців і колишніх членів словацького уряду Тисо.

Стецько до кінця життя переймався єврейством та масонством. У травні 1957 року в найважливішому ідеологічному часописі ОУН(б) Стецько (знову під псевдонімом) опублікував велику статтю «Національне й інтернаціональне жидівство», де зробив ревізію [свого бачення] єврейського питання: «Частина жидів, зокрема їхні еліти, наставлена інтернаціоналістично. Вона прагне світової імперії під егідою інтернаціонального капіталу із світовим урядом, за яким є теж масонерія» (Стецько 1991, 351). Якщо безрідне, космополітичне єврейство викликало огиду в колишнього оунівського прем'єр-міністра, то більше симпатії Стецько відчував до «національного жидівства», яке, як і сіоністи, прагнуло відмови від кочового способу життя та вкорінення на своїй національній батьківщині.

Організована національна ідея християнської України, з її прагненням волі, правди і справедливості, є протилежністю до ідеї інтернаціонального жидівства. Український нарід ніколи не був проти жидівської меншости в Україні, все був готовий забезпечити їй рівні громадянські права... але не може погодитися, щоб на його землі була держава меншости... Жиди будуть користуватися в Українській державі вольностями, так як інші, якщо не будуть валити цієї держави. Не маємо підстав ані наміру обмежувати жидам їх громадські права, але теж не можемо давати їм якихось спеціальних привілеїв. Рівноправність для всіх. (Стецько 1991, 351—352).

Рис. 2. Форма носових отворів у білих, жовтих і чорношкірих (Єндик, *Вступ до расової будови України*, с. 59)

У своєму приватному листуванні з Донцовим Стецько скаржився не менш егалітарною мовою на те, що він уважав занепадом Заходу. Стецько сприйняв цей занепад не лише в духовному і метафізичному сенсі, а й виклав свою стурбованість мовою етносу та раси. Відмову США дати йому в'їзну візу Стецько пояснював засиллям у Сполучених Штатах «москалів, жидів, масонів і п'ятих колон»: «Айзенговер — це є лялька в руках мафій. Я не зовсім розумію, яким чином можна людей примушувати в одній лавці сидіти разом з чорними... Чи це демократично? ... Чому обов'язково білі люди мусять сидіти і вчитися разом з чорними?» (Ярослав Стецько до Дмитра Донцова, 12 вересня 1957, ЛАС, МГ 31, D 130, т. 6, папка 1).

Рис. 3. Епікантний згин (Єндик, *Вступ до расової будови України*, с. 59)

(...) Стецько ще більше засмучувався з того, що його власні антисемітські публікації — навіть якщо більшість з них були опубліковані під псевдонімами — гальмували ефективність його антикомуністичної активності. У цьому він теж звинувачував євреїв. Донцову він скаржився, як «вони шлють мені мої антижидівські статті, бо я їх підписував, і отже увесь одіум світового жидівства піде на мене» (Ярослав Стецько до Дмитра Донцова, 22 листопада 1967, LAC, MG 31, D130, т. 5, папка 21). Гірко розчарований Сполученими Штатами і дедалі частіше зневірений у Баварії, якою керував Франц-Йозеф Штраус, Стецько вважав Франсиско Франко останньою надією Європи та християнської цивілізації¹⁵.

Для вірних націоналістів мова біології була невіддільною частиною осмислення ними нації, спільноти та самої Організації. Якщо для її членів та послідовників «ОУН була як матір для нації», Стецька вони вважали «батьком нації» (Luciuk 2000, 5; Anon 1986, 2). Серед його послідовників у діаспорі навколо персони Стецька склався цікавий культ особистості, що підносився як «людина залізної рішучості, хай і слабка здоров'ям, людина принципу, людина, віддана величній ідеї — ідеї націоналізму, який перемаже всяку протидію» (Masur 1996, 3). Зі своєю паралізованою рукою, трохи підвищеним тембром голосу, хворобливий Стецько був досить парадоксальним утіленням донцовського аморального, героїчного звіра з «палкою вірою та кам'яним серцем». Піднесений у пресі ОУН (б) як «людина залізної рішучості», «батько української нації», ця людина, спокушена уявленнями про героїчний націоналізм, расову ієрархію та безкомпромісну зневагу до слабкості, була кастратом¹⁶. Радянські пропагандисти не проминули нагоди використати його особисту трагедію проти нього ж, поширюючи в українських емігрантських колах чутки про постійні зради його впертої, владолюбної та легковажної дружини (Mihal 1968, 17–18, 21).

Сектантська й дедалі анахронічніша, Організація Стецька на момент його смерті була абсолютно відірваною і відстороненою від справ на батьківщині. Коли через п'ять років по його смерті в 1986 році, зазнав краху Радянський Союз, це стало результатом не термоядерного протистояння і не апокаліпсису третьої світової війни. Радянська система зазнала краху під власним тягарем унаслідок нездатності її політичних еліт реформувати та перебудувати негнучку й неефективну модель економіки.

Висновки

¹⁵ «Еспанія стоїть вже на переломі демократизації злої, — побивався Стецько в листі до Донцова. «Як Франко вмре, буде там ліберальна демократія... Ще прапори держаться, але як довго?» (підпис. «Орач» [Я. Стецько] – Донцову, 22 листопада, 1967, LAC, MG 31, D130, т. 5, тека 21).

¹⁶ Про медичний стан Стецька див. «Ярослав Стецько (Стецько) або Карбовський», недатовано, з позначкою, написаною від руки «дата отримання повідомлення: 1950», Особова справа [Ярослава Стецька](#); “Jaroslav Stetzko, Prime Minister of Ukraine” to “his Excellence General Mr. Eisenhower,” May 10, 1945, Mykola Lebed Papers, 1930–1995; Political material; Other political material; Proclamation of Ukrainian statehood (1941) [Box 23, folder 03] [Ukrainian Research Institute, Harvard University, Cambridge, Mass., Sequence 37](#);”DANKIW, Wasył and Anna, geb. Muzyka, Application for Assistance, CM/1, 7.7. 1949, 79019639_0_1.jpg, ITS collection, USHMM, Washington, DC.)

Як твори таких ідеологів, як Донцов, Єндик, Колодзінський, Липа та Стецько, міжвоєнний український націоналізм мав потужні приховані тенденції до расової антропології та євгеніки. Расове мислення відіграло важливу роль у проєкті складання та класифікації різноманітних груп населення на величезній території, яка, за твердженням українських націоналістів, мала стати їхньою державою «від Дунаю до Каспійського моря». Україна не була винятковим випадком; ці течії відображали собою загальні європейські тенденції. Засадничість понять раси, змішання рас та євгеніки для ОУН (б) підкреслюється тим фактом, що її доволі масштабні плани розробляв сам майбутній прем'єр-міністр. Оскільки держава Стецька не змогла отримати визнання з боку її партнерів по Осі, євгенічні програми, викладені у праці «За зміст державного життя», так і не були реалізовані як державна політика України. Ми ніколи не дізнаємось, як мала відбуватися така реалізація. Впровадження подібних євгенічних програм у Незалежній Хорватській державі (NDH) у 1941–1945 роках, джерелі натхнення для ОУН(б), могло вказати їй можливий шлях розвитку¹⁷.

Поняття раси ясно підказувало ОУН (б) шлях етнополітичного насильства під час війни, що засвідчують як масові антиєврейські погроми в Західній Україні влітку 1941 року, так і влаштована нею систематична різанина польської меншини на Волині та Східній Галичині у 1943–44 роках. Деякі з цих понять пережили крах держав Осі і зберегли своє значення не лише в сектантській та неспокійній політиці галицьких українців на еміграції. Як дисципліна, євгеніка відродилася після війни завдяки її плеканню українськими вченими-емігрантами.

*Переклав В'ячеслав Циба з дозволу й люб'язної згоди автора за публікацією: Rudling P. A. Eugenics and racial anthropology in the Ukrainian radical nationalist tradition, *Science in Context* (2019), 32, 67–91. (зі скороченнями)*

Оригінал див.:

<https://www.cambridge.org/core/journals/science-in-context/article/eugenics-and-racial-anthropology-in-the-ukrainian-radical-nationalist-tradition/16E526E005BCAD7A8B34D15EE3D243DA>

Джерела

Архівні матеріали

«Акт проголошення української держави» від 30 червня 1941 // ЦДАВОВУ, Ф. 3833, оп.1, спр. 5, 3.

«Bestätigung zur Vorlage bei P.C. IRO Control Center», лист до Василя Даньківа, №. 753/48 від 11 серпня, 1948, 79019642_0_1.jpg CM 1 Files, Germany for MUZYKA, Anna. The ITS collection, USHMM, Washington, DC.

Даньків Василь, Даньків Анна (урод. Музика), Заявка на отримання допомоги, CM/1, 7.7. 1949, 79019639_0_1.jpg, ITS collection, USHMM, Washington, DC.

Даньків Василь (Ярослав Стецько), лист до Дмитра Донцова [недатов.], 1967 (або 1966), Libraries and Archives Canada, MG 31, D130, Vol. 3, folder 42”A. Dankiw, N.D. 1950–1971.”

Demetri Donzow, Ph. D. Diploma, Univerisitatis Leopoldensis, July 4, 1917, Libraries and Archives Ottawa, ON. (Далі: LAC), Dmytro Dontsov Collection, MG 31, D130, Vol. 1, Folder 2, “Personal Documentation – School and University Documentation.”

Deputy Director, Plans, to Secreaty of State, Attention Mr. S. Tomkin Bailey, Director, Office of Security, “SUBJECT: Yaroslav STETSKO aka Wasyl DANKIW,” July 1957, Yaroslav Stets’ko name file, http://www.foia.cia.gov/sites/default/files/document_conversions/1705143/STETSKO%2C%20YAROSLA_V_0093.pdf (last accessed May 29, 2014).

“Jaroslav Stetzko, Prime Minster of Ukraina” to ”his Excellence General Mr. Eisenhower,” May 10, 1945, Mykola Lebed Papers, 1930–1995; Political material; Other political material; Proclamation of Ukrainian

¹⁷ Про расові закони та євгеніку в усташів див. Duli’c 2005, 89–93; Yeomans 2011 і 2013.

statehood (1941) [Box 23, folder 03] Ukrainian Research Institute, Harvard University, Cambridge, Mass., Sequence 37, <http://pds.lib.harvard.edu/pds/view/47119890?n=37&imagesize=1200&jp2Res=.25&printThumbnails=no>. JENDYK, Rostislaw, ITS Nr, J-2311, 79223366_0_1.jpg, CM 1 Files, ITS Collection, USHMM, Washington DC.

Колодзінський М. Из «Военной доктрины украинских националистов» (1938) // Архив ОУН у Києві, Ф. 1, оп. 2, спр. 466, арк. 91–139.

“MEMORANDUM FOR THE FILES. SUBJECT: Meeting between OSO representatives and Major Buford, AMA, Paris” Jaroslav STECKO (STETSKO) or KARBOVSKI” Undated, but marked with a handwritten note. “date of info: 1950” Iaroslav Stetsko name file, http://iwpchi.files.wordpress.com/2014/03/cia_wwii_nazi_war_criminals_files_stetsko_yaroslav.pdf.

Організація Українських Націоналістів. Нація як спеціес [Теребовля, 1941] // ГДА СБУ, Ф.13, спр. 376, т.1, арк. 7. Факсиміле доступне на сайті Електронного архіву Українського визвольного руху: <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/903/>.

Орач (Я. Стецько) до Д. Донцова, [недатов.] 1967, LAC, MG 31, D130, Vol. 5, Folder 21, “Ярослав Стецько, 1950–1968.”

“PDDYNAMIC EVOLUTION,” [недатов.; помітка «кінець 1974»], рен. QRPLUMB, Vol. 1, p. 3 https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/QRPLUMB%20%20%20VOL.%201_0002.pdf.

Стецько Я. (1985). Спогади (відредагований текст розмов достойного Ярослава Стецька з д-ром Анатолієм Бедрієм, переведених і записаних на 12 касетках від 17 до 23 червня 1985 року), с. 8 // Архив ЦДВР (Львів), Ф. 639, електронний док-т.

Стецько Я. (1986). «Розмови достойного Ярослава Стецька з д-ром Анатолієм Бедрієм, переведені і записані на лентях 12 касеток в часі від 17 до 23 червня 1985 в місці постою. Відпис ручно з лент зробив і опісля машинопис виготовив інж. Дмитро Романишин і тим потверджує вірність зі записами з лент. Всю працю закінчео в понеділок, дня 24 лютого 1986 року», с. 41: Ounuis.info/archive/library/manuscripts/rozmovu-yaroslava-stetska-z-anatoliem-bedriem.html

Стецько Я. За зміст державного життя [недатов.], 1941. ГДА СБУ, Ф. 13, спр. 372, т. 12, арк. 215-271 Факсиміле доступне на сайті Електронного архіву Українського визвольного руху: <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/11291/>.

Листи Ярослава Стецька: Стецько Я. до Д. Донцова, лист від 22 листопада 1967, LAC, MG 31, D130, Vol. 5, Folder 21, “Ярослав Стецько, 1950–1968”. Стецько Я. до Д. Донцова, лист від 2 лютого 1950, LAC, MG 31, D130, Vol. 5, Folder 21 “Ярослав Стецько, 1950–1968”. Стецько Я. до Д. Донцова, лист від 19 жовтня 1964, LAC, MG 31, D130, Vol. 5, Folder 21, “Ярослав Стецько, 1950–1968”. Стецько Я. до Д. Донцова, лист від 12 вересня 1957, LAC, MG 31, D 130, Vol. 6, Correspondence-Professional, Vol. 6, file 1, “Антибольшевицький бльок народів (Центральний Комітет), [недатов.], 1950–1969, голова Я. Стецько] Заява Василя Даньківа на отримання допомоги від 7 липня 1949, MUZYKA, Anna CM Files 1, Germany, 79019639_0_1.jpg, ITS Collections, USHMM, Washington DC.

Опубліковані матеріали

Баканов А. “Ні кацапа, ні жида, ні ляха”: Национальный вопрос в идеологии Организации украинских националистов (1929–1945 гг.). – М.: Алгоритм, 2014.

Гінгер [Гюнтер] Г. Лицар, смерть і чорт. Геройська мисль. Вступ та переклад із нім. видання Р. Єндика. – Л.: Вид-во «Прометей», 1937.

Донцов Д. Дух нашої давнини. Вид-ня друге. – Дрогобич: Видавництво «Відродження», 1991.

Донцов Д. Націоналізм. – К.: ФОП Стебеляк, 2015.

Єндик Р. Вступ до расової будови України: основні пит. з заг. і сусп. антропології та евгеніки України. – Мюнхен: Накладом Наук. Тов. ім. Т. Шевченка, 1949.

Єндик Р. Гітлер. – Л.: Книгозбірня Вістника, 1934.

Зайцев О. Военна доктрина Михайла Колодзінського // *Україна модерна.* – 2013. – Ч. 20. – С. 246–247.

Зайцев О. Український інтегральний націоналізм (1920-1930-ті роки): Нариси інтелектуальної історії. – К.: Критика, 2013.

Колодзінський М. Націоналістичне повстання (розділ із праці «Военна доктрина українських націоналістів»). Публ. Та ком. О. Зайцева // *Україна модерна.* – С. 257–295.

Кучерук О., Черненко Ю. (ред.) Документи з історії Організації українських націоналістів. – Т. 7. – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2002.

Липа Ю. Українська раса // Ватра: національно-революційний часопис. – 2009. – 21 липня: <http://www.vatra.cc/rasa/yuriy-lypa-ukrayinska-rasa.html>

Липовецький С. Організація українських націоналістів (бандерівці): фрагменти діяльності та боротьби. – К.: Видавнича Спілка, 2010.

Мартинець В. Жидівська проблема в Україні. – Лондон: Williams, Lea & Co, 1938.

Мельник І. 2016. Ростислав Єндик – письменник і антрополог // Збруч. <https://zbruc.eu/node/52015>

Нестурх М.Ф. и др. (ред.). Современная антропология. - М.: Изд. Московского ун-та, 1964 (Труды Московского общества испытателей природы, т. 14).

Сергійчук В. (ред.) Український здви́г: Закерзоння. 1939–1947. – Вид. 2-ге, доповн. – К.: Видавець ПП М.І. Сергійчук, 2011.

Стецько Я. Національне й інтернаціональне жидівство // Стецько Я. Твори. Українська визвольна концепція / за ред. В. Косика. – Мюнхен: Вид-во ОУН, 1991. – С. 350–354.

Сциборський М. Нарис проекту основних законів (конституції) Української держави // Документи з історії Організації українських націоналістів / за ред. О. Кучерука, Ю. Черченка. – Т. 7. – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2002.

Федчиня І., Деремєнда Я. (ред.) Спілка Української Молоді: С.У.М. на чужині. – London: Mercurius Press, 1954.

Хромейчук О. Де місце жінок в українській політиці пам'яті? (10 жовтня 2016) <https://www.opendemocracy.net/en/odr/de-mistse-zhinok-ukrainska-politika-pamyati/>

Adams, Mark B. 1990. “The Soviet Nature-Nurture Debate.” In *Science and the Soviet Social Order*, edited by Loren R. Graham, 94–138. Cambridge: Harvard University Press.

[Anon.] 1986. “Funeral of Former Prime Minister of Ukraine, Chairman of the Organization of Ukrainian Nationalists and President of the Anti-Bolshevik Bloc of Nations – the Late Yaroslav Stetsko.” *ABN Correspondence* 3/4(May-August): 2.

Berkhoff, Karel C. and Carynyk Marco. 1999. “The Organization of Ukrainian Nationalists and Its Attitude towards Germans and Jews: Iaroslav Stetsko’s 1941 Zhyttieyps.” *Harvard Ukrainian Studies* 23(3–4):149–184.

Burds, Jeffrey. 1997. “AGENTURA: Soviet Informants’ Networks & the Ukrainian Underground in Galicia, 1944–1948.” *East European Politics and Societies* 11(1 Winter):89–130.

Carynyk, Marco. 2011. “Foes of Our Rebirth’: Ukrainian Nationalist Discussion about Jews, 1929–1947.” *Nationalities Papers* 39(3 (May)):315–352.

Carynyk, Marco. [2014]. “‘A Knife in the Back of Our Revolution’: A Reply to Alexander J. Motyl’s ‘The Ukrainian Nationalist Movement and the Jews: Theoretical Reflections on Nationalism, Fascism, Rationality, Primordialism, and History’.” Website of the American Association for Polish-Jewish Studies. <http://aapjstudies.org/manager/external/ckfinder/userfiles/files/Carynyk%20Reply%20to%20Motyl%2020.pdf>

Dulić, Tomislav. 2005. *Utopias of Nation: Local Mass Killing in Bosnia and Herzegovina, 1941-42* (=Studia Historica Upsaliensia 218). Uppsala: Uppsala University Library.

Erlacher, Trevor. 2017. “The Furies of Nationalism: Dmytro Dontsov, the Ukrainian Idea, and Europe’s Twentieth Century,” (Ph.D. Dissertation, University of North Carolina at Chapel Hill).

Gawin, Magdalena. 2007. “Progressivism and Eugenic Thinking in Poland, 1905-1939.” In *Blood and Homeland: Eugenics and Racial Nationalism in Central and Southeast Europe 1900-1940*, edited by Marius Turda and Paul J. Weindling, 167–183. Budapest: CEU Press.

Golczewski, Frank. “Politische Konzepte des ukrainischen nichtsozialistischen Exils (Petliura-Lypynskij-Donzow)” in Guido Hausmann and Andreas Kappeler, eds. 1993. *Ukraine: Gegenwart und Geschichte eines neuen Staates*. Baden-Baden: Nomos, 1993, 100–118.

Himka, John-Paul. 1997. “Ukrainian Collaboration in the Extermination of the Jews during the Second World War: Sorting Out the Long-Term and Conjunctural Factors.” In *Studies in Contemporary Jewry: Vol. XIII: The Fate of the European Jews, 1939–1945: Continuity of Contingency?* edited by Jonathan Frankel, 170–189. Oxford: Oxford University Press.

Hirsch, Francine. 2002. “Race without the Practice of Racial Politics.” *Slavic Review* 61(1):30–43.

Graham, Loren R. 1977. “Science and Values: The Eugenics Movement in Germany and Russia in the 1920s,” *American Historical Review* 82 (5):1133–1164.

- Kurylo**, Taras. 2014. "The 'Jewish Question' in the Ukrainian Nationalist Discourse of the Interwar Period." In *Polin: Studies in Polish Jewry*, Volume 26: Jews and Ukrainians, edited by Yohanan Petrovsky-Shtern and Antony Polonsky, 233–258.
- Linkiewicz**, Olga. 2016. "Applied Modern Science and the Self-Politicization of Racial Anthropology in Interwar Poland." *Ab Imperio* (2):179–180.
- Luciuk**, Lubomyr Y. 2000. *Searching for Place: Ukrainian Displaced Persons, Canada, and the Migration of Memory*. Toronto: University of Toronto Press.
- Masur**, Volodymyr. 1996. "Yaroslav Stetsko: Prominent Statesman of the 20th Century," *ABN Correspondence*, 1-2, 47 (Spring/Summer):3.
- Maxwell**, Anne. 2010. *Picture Imperfect: Photography and Eugenics, 1870–1940*. Sussex: Sussex Academic Press.
- McBride**, Jared. 2016. "Peasants into Perpetrators: The OUN-UPA and the Ethnic Cleansing of Volhynia, 1943-1944." *Slavic Review* 75(3 Fall):630–654.
- Mihal** T. 1968. ABN – Assembly of Buffoonish Nationalists. K.: The Association for Cultural Relations with Ukrainians Abroad. копія в Архіві Нью-Йорку_03004.pdf; Архів Центру дослідження визвольного руху (Львів).
- Ostriitchouk**, Olha. 2013. *Les Ukrainiens face à leur passé: Vers une meilleure compréhension du clivage Est/Ouest*. Brussels: Peter Lang.
- Petrenko**, Olena. 2016. "Geschlecht, Gewalt, Nation: Die Organisation Ukrainischer Nationalisten und die Frau." *Osteuropa* 66. Jg. 4: 83–93.
- Pohl**, Dieter. 2007. "Anti-Jewish Pogroms in Western Ukraine: A Research Agenda." In *Shared History – Divided Memory: Jews and Others in Soviet-Occupied Poland, 1939–1941*, edited by Elazar Barkan, Elizabeth A. Cole, and Kai Struve, 305–314. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag.
- Reardon**, Jenny. 2005. *Race to the Finish: Identity and Governance in an Age of Genomics*. Princeton: Princeton University Press.
- Rossoliński-Liebe**, Grzegorz. 2011. "The 'Ukrainian National Revolution' of 1941: Discourse and Practice of a Fascist Movement." *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History* 12(1):83–114.
- Rossoliński-Liebe**, Grzegorz. 2014. *Stepan Bandera: The Life and Afterlife of a Ukrainian Nationalist: Fascism, Genocide, and Cult*. Stuttgart: Ibidem-Verlag.
- Rossoliński-Liebe**, Grzegorz. 2015. *The Fascist Kernel of Ukrainian Genocidal Nationalism: The Carl Beck Papers 2402*. Pittsburgh: The Center for Russian and East European Studies, University Center for International Studies, University of Pittsburgh.
- Shkandrij**, Myroslav. 2015. *Ukrainian Nationalism: Politics, Ideology, and Literature, 1929–1956*. New Haven: Yale University Press.
- Siemaszko**, Ewa. 2011. "Stan badań nad ludobójstwem dokonany na ludności polskiej przez Organizację Nacjonalist'ow Ukraińskich i Ukraińską Powstańczą Armię." In *Prawda historyczna a prawda polityczna: Ludobójstwo na Kresach południowo-wschodnich Polski w latach 1939-1946*, edited by Bogusław Paż, 319–344. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Struve**, Kai. 2015. *Deutsche Herrschaft. Ukrainischer Nationalismus, Antijüdische Gewalt: Der Sommer 1941 in der Westukraine*. Berlin: de Gruyter.
- Turda**, Marius, and Paul J. **Weindling**. 2007. *Blood and Homeland: Eugenics and Racial Nationalism in Central and Southeast Europe, 1900–1940*. Budapest: CEU Press.
- Wojnar**, Marek. 2016. "Wizje przemocy." ["The Visions of the Victors"] *Nowa Europa Wschodnia*, July 6, online edition, <http://new.org.pl/2643,post.html> (last accessed February 20, 2017).
- Yeomans**, Rory. 2011. "Fighting the White Plague: Demography and Abortion in the Independent State of Croatia." In *Health, Hygiene and Eugenics in Southeastern Europe to 1945*, edited by Christian Promitzer, Sevasti Trubeta, and Marius Turda, 385–426. Budapest: CEU Press.
- Yeomans**, Rory. 2013. "'If Our Race Did Not Exist, It Would Have to be Created': Racial Science in Hungary, 1940–1944." In *Racial Science in Hitler's New Europe 1938–1945*, edited by Anton Weiss-Wendt and Rory Yeomans, 237–258. Lincoln and London: University of Nebraska Press.

Пер Андерс Рудлінг є професором історії в університеті Лунду (Швеція) та гостьовим старшим науковим співробітником Національного університету Сингапуру. Він досліджує ідентичність, націоналізм та історичну пам'ять. Є автором книг: *The OUN, the UPA, and the Holocaust: A Study in the Manufacturing of Historical Myths* (2011), *The Rise and Fall of Belarusian Nationalism, 1906–1931* (2015),

Tarnished Heroes: The Organization of Ukrainian Nationalists in the Memory Politics of Post-Soviet Ukraine (2019).